

FHS UK Praha, březen 2008

Oponentský posudek bakalářské práce Terezy Šustkové

Drobné sakrální památky: jejich místo v české venkovské krajině

Vedl. Doc. Václav Matoušek, CSc.

Vypracovala: PhDr. Blanka Altová

Dobře vymezené téma, tomu odpovídá i struktura obsahu práce. Navíc práce s potřebným praktickým využitím.

Úvod – jasně stanovený cíl práce: na dokumentaci vzorku zachytit současnou podobu drobných sakrálních památek, vystihnout podobnosti i rozdíly v různých oblastech.

Popsat stávající místo památek v krajině a pokusit se určit jejich funkci v současné době.

K tomuto účelu by bylo třeba podrobněji popsat kritéria výběru míst, jak tento výběr probíhal nejen v terénu, ale v předběžné přípravě, protože se jen namátkovou kontrolou ukazuje, že právě třeba vyhledávání památek podle www. stránek jednotlivých obecních úřadů by vytvořilo hustší síť drobných sakrálních památek (viz např. mnou namátkou zvolené www. obec Petříkov) a podrobnější informace o jejich původním umístění, sekundárním umístění i příčinách vzniku památek a důvodů k jejich případným přesunům. Tyto údaje by bylo samozřejmě nutné ověřovat s ohledem na kvalifikaci autorů www. stránek a úroveň pramenů, ze kterých vycházeli apod. Dalo by to práci další potřebnou dimenzi – potvrzení nebo oprava veřejně šířených informací.

Jestliže chce autorka sledovat současnou funkci těchto památek, je třeba nejprve postupně popsat jejich původní funkci a její proměny v historickém a kulturním kontextu. V tomto hodnocení je autorka závislá na literatuře, která je zaměřena na výčet drobných sakrálních památek a obecné vysvětlení jejich významu v kontextu krajiny. nejčastěji zmiňovaní autoři (Hájek, Bukačová, Štajnochr apod.), ale neavizovali obdobné cíle jako autorka této práce.

Vznik a trvání drobných sakrálních památek v krajině je spojeno s náboženským životem. Ne vždy však jen jako projev lidové zbožnosti, jak z této práce vyplývá. Bylo by třeba rozlišovat, pokud to je z pramenů možné, kdo (osoba, instituce) stojí za vznikem památky, a pak teprve stanovit s jakým cílem a k jakému účelu byla postavena. Řada poutních míst a cest vznikala z iniciativy klášterů, světské církve, náboženských bratrstev a měla teprve podnítit vznik a rozvoj lidové zbožnosti. To pak jsou místa a objekty veřejně přístupné, mají propagační, didaktické poslání (zejména v době rekatolizace). Pak je možné rozlišit spontánně vzniklé objekty a cesty, které byly iniciovány „zezdola“ a mají tedy lidový, ale stále ještě veřejný charakter. Dále jsou sakrální objekty privátní, u jejich vzniku byly soukromé důvody stavebníka – obětní dar, poděkování za pomoc v krizi, v nemoci, v podnikání nebo objekty na „paměť“ události, osoby, ale určené k sakrálnímu využití (památku uctívaná na posvátném místě, liturgický provoz). Pro interpretaci objektu, cesty, místa je také nutné znát tehdejšího majitele pozemku a často to byl právě on, kdo byl jejím stavebníkem, měl své nebo s obcí sdílené důvody a ze svého okruhu volil realizátory svého záměru. Z těchto důvodů pak vypracování statistiky památek podle farností nemá, podle mého soudu, opodstatnění. Když už, tak by mělo význam udělat statistiku četnosti kultů provozovaných v určité době v jednotlivých farnostech. Obec věřících v průběhu liturgického roku drobné sakrální památky užívala podle kultu, na který jsou zaměřeny a tradice, která se kolem nich vrství, ale obvykle se nedá doložit, že by na jejich vznik měla vliv. Její význam byl v udržování tradice a s ní i stavu objektu, cesty, místa. Navíc rozložení farní správy se průběhu sledovaného období měnilo a její současná struktura neodpovídá době vzniku většiny sledovaných objektů.

Pokud bychom chtěli sledovat současné využití těchto památek, musíme vycházet ze struktury současné obecní správy, s přihlédnutím k působnosti jednotlivých památkových pracovišť. A to i v případě, že památka není ve státním kulturním seznamu. A toto hledisko zapsaná nebo nezapsaná památka (do státního seznamu kulturních památek) bylo třeba v práci podchytit, protože je určující pro identifikaci objektu (evidenční číslo), jeho umístění (číslo parcely) a další osud objektu (právní ochrana nebo ne). A to by jistě mělo být cílem takto zaměřené práce. Bez užitku není ani sledování různých občanských iniciativ na ochranu, revitalizaci a údržbu těchto památek. Dnes jsou většinou památky v katastrů obcí i programy občanských iniciativ zveřejněny na internetu. Zkusila jsem zadávat přes vyhledávače *seznam* nebo *google* jména obcí, které autorka uvádí s položkou např. kříž nebo zvonice a objevily se mi zajímavé informace (některé i v práci neuvedené) o dataci objektu, jeho sekundárním umístění a další zajímavé souvislosti, často právě i evidenční číslo státního seznamu kulturních památek. Tyto údaje jsou zveřejněny na stránkách obcí, často i s odkazem na stránky občanských iniciativ. Samozřejmě bylo by je třeba ověřovat, ale jako základ průzkumu jsou ideální. Takže autorčina stížnost, že „pozornost věnovaná drobným památkám je doposud nedostatečná“ (s. 3) není podložena a je způsobena tím, že se omezila na vyhledávání pouze v odborné literatuře.

Tyto výše zmíněné výhrady považuji spíše za doplňující připomínky, nechci na nich stavět hodnocení předkládané práce. Je to věc přístupu k tématu a to je záležitost, která je v kompetenci vedoucího práce. Nevím, do jaké míry studentka sama vyhledávala lokality a zda iniciativně vyhledávala literaturu a informace k danému tématu nebo jen postupovala podle doporučení vedoucího a v terénu pak ověřovala fyzickou existenci a stav památek na místě.

Poznátky vyplývající z práce v terénu považuji za přínosné a nemám výhrady k charakteristice typů a slohových prvků – vychází z prověřené literatury (i když místo Herouta by se už daly najít novější a odborně ambicióznější příručky). Navíc u objektů 19. století se spíše jedná o eklektické slohy nebo téměř bezslohovou architekturu, která se váže k tradici a možnostem jednotlivých míst a je možné v místě vysledovat analogie). Zedníci, kameníci a další řemeslníci byli většinou místní, pracovali pro stavebníka objektu i na jiných jeho zakázkách a přenášeli tedy „slohové“ prvky z monumentální architektury a plastiky i do drobné zakázky. Cenné jsou poznátky o průmyslové výrobě některých křížů a o kontextu architektury a určitých druhů stromů. Dost podstatně tuto část práce narušuje nedůvěryhodnost údajů o původním umístění – materiály obecních úřadů jsou v tomto ohledu, zdá se kompletnější. To pak zkresluje (omezuje) možnosti interpretace. Vazba k místu je pro interpretaci významu památky určující. Změna místa je pak podstatnou informací pro současný význam památka a měla být v takto zacílené práci zhodnocena.

I když autorka rozlišuje typy drobných památek a avizuje, že se bude zabývat památkami sakrálními, zařazuje pak do svých statistik i pomníky válečným padlým, hraniční kameny, ostatní pomníky a mezi nimi i pomníčky obětí autonehod označené křížky.

Proč jsou do přehledů a statistik zařazeny pomníky a hraniční kameny? Je užití křesťanského symbolu, kterým kříž bezesporu je, důvodem k tvrzení, že se jedná o sakrální památku? Co si představujete pod pojmem sakrální památka?

Studentce FHS bych vytkla, že např. u vzniku řady poutních míst si nevšimá, že jejich tradici by snad bylo možné sledovat už od středověku v souvislosti s kulty milostných obrazů (a zázraků, které s nimi byly spojovány). Už v této době byly tyto zázraky spojovány

s přírodním místem – útvarem – jevem (hora, skála, pramen vody, strom aj), takže se vyvíjel vztah mezi kultem a přírodou (kult v přírodě) a to by stálo za zhodnocení vzhledem k podtitulu práce (sakrační památky v české venkovské krajině). Příroda jako stvořený svět byla místem Božího úkazu, projevu Boží vůle a stala se cílem cesty člověka. Kaple, obraz, socha toto místo označily a v ikonografii případně i vyložily jeho význam. Podobnost některých přírodních míst s představou o podobě míst popsanych v bibli nebo legendě mohla být také důvodem zřízení poutní kaple a cesty k ní. Znamenalo to aktualizaci biblických – hagiografických příběhů pro danou chvíli, místo v české krajině, která se stala obrazem biblické krajiny, společenskou skupinu (obec věřících) nebo rodinu, individuum. V podstatě to představuje akt posvěcení místa života tehdejších lidí, vytvoření bezpečné, posvátné ochranné sítě a vyjadřovalo to dichotomii země a nebes, a tato představa byla pro společnost i jedince podstatná a stala se základem kulturní krajiny – obrazu světa (pojem krajiny se v té době ještě neužíval). Studentka si nevšímá ani tradice poutí na hory v české krajině, kterým byly dány biblické názvy v době utrakvismu. Tato místa byla pak revitalizována a „katolicky“ převrstvena v průběhu rekatolizace českých zemí a zejména v době morových epidemií 1680 – 1713 a rozšíření katolické poutní tradice. Studentka nesleduje ani vznik nových poutních míst, nevykládá kvalifikovaně ani zmiňovaný rozkvět kultu Jana Nepomuckého (a jeho příčiny), návrat Staroboleslavského paládia (význam pro všechny země Koruny české), neuvádí ikonografii 14. zastavení (zmínka o tom, že se týká ukřižování Krista je naprosto zavádějící), nerozlišuje Boha a kult Nejsv. Trojice, nezmiňuje se o významu kultu zemských patronů (kromě nedostačující zmínky o sv. Václavovi) a naprosto pomíjí význam kultu mariánského a symbolické provázání mariánských poutních míst v Evropě (mariánská mapa Evropy). V té době se už užívá pojem krajina v pravém slova smyslu. Posvátná místa mají být ve vizuálním (audiovizuálním) kontaktu a provázána cestami. Tvoří se „barokní krajina“ pojem - obraz tak bohatě zastoupený v literatuře i ve výtvarném umění. Nepovšimla se ani důležitého konceptu života křesťana jako cesty, který je pro vznik a fungování poutních míst a objektů s nimi spojených podstatný. V odborné literatuře jsou i zmíněny vazby mezi liturgickými texty – litaniami a vzdálenostmi mezi jednotlivými kaplemi poutních cest. Studentka nezaznamenala ani negativní dopady josefínských dekretů omezujících náboženský život, kultu svatých, působnost některých klášterů, náboženských bratrstev – iniciátorů zakládání kaplí a poutí a v důsledku znamenajících zákaz poutí.

Pro období, které chce autorka sledovat (19. a 20. stol.) je pak důležitý posun od poutí náboženských k poutím „národním“, zhodnotit význam poutních míst a cest v kontextu národního hnutí, národních dějin, kdy cesty a objekty dostávají širší kulturní, historický, památkový a v mnoha případech i politický význam. Významná místa - krajiny českých národních dějin. Posléze se stávají i cílem turistických výletů. Přitom všechny tyto události a jevy jsou součástí literatury, která běžně slouží studentům FHS k přípravě na atest z kulturních a srovnávacích dějin (Kalista, Vlnas, Royt, Hroch aj.).

Proč, jak a v jakých souvislostech se mění význam tradičních poutních míst v 19. století?

I současný zájem o kapličky a Boží muka z pozice obecních úřadů a občanských iniciativ zůstal nedocněn a závěr práce je spíše takovým „úředním“ shrnutím, ve kterém zmatenost v užívání pojmů vyplouvá na povrch. Hodnocení významu drobných sakrálních památek s užitím slov „estetický“, „memoriální“, „orientační“, „krajinařský doplněk“ bych ocenila spíše jako přehled citací z tisku, literatury a očekávala bych bližší vysvětlení pojmů, kritický přístup k takovým soudům. Stejně tak i zhodnocení gest a úkonů spojovaných s drobnými sakrálními památkami by chtělo podložit hodnověrnými podklady z terénního průzkumu mezi lidmi, kteří se kolem nich v současnosti pohybují. Pokud autorka sama neví, že kolem

sakrálních památek se neodehrávají ceremoniály (jak uvádí, str. 49), ale rituály, tak ani tyto její soudy není možné brát vážně. Stejně tak by si měla ujasnit, zda s liturgickým rokem (tzn. lineárním časem dějin spásy) se neprolíná spíše cyklický čas než zemědělský rok. Ke kaplím nechodily průvody, ale procesí. **Jaký je v tom rozdíl?** Stejně tak i výraz „shromáždění“ spíše spojujeme s „národními“ a politickými poutěmi než náboženskými poutěmi.

Aby v závěru práce bylo napsáno, že význam drobných sakrálních památek je nyní menší, mi nepřipadá jako kvalifikovaný a podložený historický soud. Rozdíl ve velikosti není podstatný. **Co s čím poměrujete? A je to vůbec možné, když jste neshromáždila podklady o počtech uživatelů?** Z takto koncipované práce mohlo vyplynout, že jejich význam je jiný – avšak zdůvodnění této nesporné jinakosti zde uvedeno není. To by právě vyplynulo ze zhodnocení důsledků josefínských reforem, dopadu osvícenství a zrodu občanské společnosti a národní entity – hnutí. Zhodnocení významu ustanovení Československa – jeho vztahu ke katolické církvi, k české národní minulosti atd. Pokračovat by se dalo zhodnocením dopadu komunismu na náboženský i kulturní život vůbec a na historické vědomí a pak revitalizací některých společenských hodnot po roce 1989. Pokud jste chtěla práci zaměřit na význam drobných sakrálních památek v současnosti, pak tu „současnost“ musíte vymezit a charakterizovat.

- Takže výsledkem je soupis drobných sakrálních památek ve vybraných farnostech, ale zdá se, že ne příliš důvěryhodný. Navíc postrádá současné evidenční - identifikační znaky a nerozlišuje mezi objekty zapsanými a nezapsanými ve Stáním kulturním seznamu, takže k další komunikaci je nepoužitelný. Vzhledem k tomu, že jsou do něj zařazeny i objekty jiné povahy než „sakrální“, takže ani statistické přehledy nejsou vypovídající k danému tématu.
- Otázkou také je, zda tedy nadále použít strukturu farností. Bylo by potřeba ji historicky vymezit ve vztahu k době vzniku objektů A pokud by tento koncept měl být nadále užíván, tak zdůvodnit proč a provázat ho s působností obecní správy, aby odpovídaly přehledy současné struktury správy a péče o památky a mohly mít praktické využití pro jejich další ochranu a evidenci.
- Stanovit jaká kritéria by práce měla mít a jaké cíle. Co by mělo ze statistiky vyplynout?

Vzhledem k tomu, že práce je pečlivě napsaná jen z drobnými formálními nepřesnostmi, striktně strukturovaná a přehledná ji doporučuji k obhajobě a hodnotím i přes své výhrady v rozsahu 27-30 bodů.

Blanka Altová
V Trstěnici dne 10. 3. 2008